

Miskolczy Ambrus kolléga, majd a bizottság titkárai, Stelian Mândruț és utóbb Miskolczy Ambrus.

A bizottsági ülések programjait áttekintve, amelyek az elmúlt négy évtized tevékenységét tárják fel, megállapítottuk, hogy több értékes tudományos előadás és hozzászólás hangzott el ezeken, amelyek egyes jelentős és reprezentatív román és magyar történészekről származnak, és amelyeken keresztül a közös viták és megnyilvánulások minősége növekedett. A bizottság első két ülésének (1971, 1972) dolgozatait a Román Akadémia kiadója, Dan Berindei, a vegyes bizottság akkori román titkárának gondozásával 1977-ben megjelentette. Ez egy példaértékű erőfeszítés volt, amelyet követnünk kell, részemről biztosítom, hogy részt vállalom a tudományos előadások szövegének kiadásában, amelyek a bizottság jövőbeni ülésein fognak elhangozni.

*Camil Mureșanu*¹

Történetírás és irodalom Historiography and literature

In old times historiography and literature were not separated from one another, the separation developed gradually. Till the 16th – 17th cc historiography was not able to fulfil the task of moulding society, that became possible only since the 19th c. Due to the changes, the style of present day historiography departs from that of literature. The relationship between literature and history is reflected in the fact that the former is characteristically aiming at general understanding while the latter can be characterised as an emotional and cognitive genre.

A régi időkben a történetírás és az irodalmi alkotás kevéssé vagy egyáltalán nem különült el egymástól. Századok, ha nem éppen évezredek teltek el az utóbb majd „művelődés”-nek nevezett fejlődésben, amíg a valós – vagy annak tekintett – események, tények ábrázolásának, valamint a fikatív dolgok elbeszélésének megkülönböztetése megtörtént. E között a két írásirányzat közötti viszonyt autoriter módon szabályozta a mitológia.

Fokozatosan kialakult a különbség a valós és a képzeletbeli tények ábrázolása között. Ez a különbség igencsak homályosan körvonalazódott, hiszen a verifikáláshoz a vizsgálati módszerek hiányoztak. A mentális képesség az ellenőrzéshez nem volt elegendően agresszív, és hosszú ideig megvolt az esélye annak, hogy a valóság rajzát vagy magát a valóságábrázolás szándékát aláaknázza.

A szükséges módszereknek a kialakítása a speciális diszciplínák fejlődésében mutatkozott meg. A XVI., de főként a XVII. században ezek jelentették az utat, amelyen a történetírás elindult abba az irányba, hogy tudományos jelleget ölthessen. A klasszikus ókorban, a folyamat körvonalazódása előtt a történetírás nem sokat törődött a valóság adekvát megismertetésével; mivel formáló és etikai szerepet tulajdonított az elbeszélte tényeknek, ezért a tényeket válogatás nélkül vegyítette a képzeletbeli és a mitikus elemekkel.

Thuküdidész vagy Polübiusz azt hitték, hogy az írott történelemből az emberi viselkedéshez készíthetnek útmutatót: írásaikat a követhető vagy elutasítható modellek forrásának, egy maxima-szótárnak szánták. Polübiusz megelőlegezte a történelmi folyamatok egyfajta törvényjellegét akkor, amikor ciklikus menetüket sugallta.

¹ Akadémikus, George Baritiu Történelmi Intézet, Kolozsvár

Mindezekkel a példafelmutató és a javaslatadó történetírás továbbra is használta az irodalmi jellegű teremtést, a szerzői képzelet elemeinek alkalmazását. Legjellemzőbb példái azoknak a nagy és magasztos beszédeknek a leírásai, amelyeket valós történeti személyiségeknek tulajdonítottak.

A XVI–XVII. századig a történetírás azonban mégsem tudta teljesíteni azt a szándékot, hogy formáló, etikai szerepet töltsön be, ugyanis ilyen szerepet csak akkor tölthetett volna be, ha a fejlődés, a haladás gondolatát egyesíti a tárgyilagos valóság bemutatásával. Az erre vonatkozó irányelvek azonban hiányoztak, így minden efféle eszmefuttatás szubjektív, vitatható és elutasítható volt már a korabeli közönség számára is.

A felvilágosodás korszakában a történetírás még egy lépést tett az olvasók ítéletalkotásának befolyásolása felé: az erkölcsi imperatívuszokat, amelyek a történetírás eddigi velejárói voltak, most a társadalom, az állam és az ember jobbra tételének gyakorlatias eszméje váltotta fel az észre, a józan ítélőképességre hivatkozva, hiszen ez közelebb állt a tapasztalati valósághoz, mint az erkölcsi normák.

A történetírás csupán a XIX. században – amely sok szempontból a tudomány századának nevezhető – tett arra erőfeszítéseket, hogy elismerjék mint tudományt. Ekkor már nem korlátozódott a cselekedetek követésére és valóságuk igazolására, célt tulajdonítva nekik, hanem az események közötti oksági kapcsolatok felderítésére törekedett, és az ezzel kapcsolatos törvényszerűségeket igyekezett feltárni. A történelmi változások efféle okozati magyarázata a természeti és a társadalmi törvények egységének posztulátuma alapján a fizikai természet és a társadalmi-szellemi természet azon lényegi azonosságait keresi, amelyekből a haladás lehetősége is származik.

1917 után, de még inkább 1945 után egy sor politikai körülmény erősítette azt a felfogást, amely a történetírásnak tudományos jelleget tulajdonított, beleértve az események előrejelzésének képességét, s egyúttal besorolta a törvények világába.

1989 és az ezt követő évek a politikai-társadalmi rendszerek válságával egyidejűleg elsöpörték a marxizmus talaján álló, a csalhatatlan szerepében tetszelgő, kétségbevonhatatlan érvényű igazságokat kinyilatkozó történetírást is. Megdőlt a társadalomfejlődést az oksági determinizmussal összekötő tézisrendszer, a társadalmi törvények állandóságába és a történetírás előrelátó képességébe vetett hit, illetve a történetírás (egy kvázi matematikai modellszerű) szigorúan tudományos diszciplína jellege.

Ezeknek a változásoknak a következtében az újabb történetírásban már nem mutatkozik a pozitivisták szigorúság ismert visszafogottsága az irodalmi nyelvezettel szemben. A történetírás visszatér ahhoz a nézethez, hogy a nyelv, a stílus a történész ízlésének, felkészültségének ügye.

Ahhoz azonban, hogy hitelessége ne csorbuljon a stílusjátékok felhasználása vagy az azzal való visszaélés révén, a mai történetírás egyre nagyobb figyelmet szentel saját autonóm nyelvezetének, azaz igyekszik egyértelműen definiálni a kifejezetten történész szaknyelvezet kategóriájába tartozó kifejezéseket. Ezzel egyúttal kísérletet tesz a történelmi értékelések kifejezéseiben meghúzódó kétértelműségek kiküszöbölésére is.

E kérdéskörrel összefonódva bontakozott ki az utóbbi idők egyik legizgalmasabb polémiája: lehet-e objektív-e a történeti megismerés vagy eredendően szubjektív?

A történetírás és az irodalom elkülönülése a XIX. század közepéig mintegy magától értetődőnek számított. Azonban úgy 100-150 év óta terjed az a nézet, hogy a történeti megismerés folyamata nem mentes a szubjektivitástól, mivel közvetett, kutatásokon, jeleken alapuló, másodlagos megismerés. Amire persze lehet azt válaszolni, hogy az életben egyébként is minden tapasztalás alapján véve szűrés, nem pedig egy változhatatlan és totális percepció.

A kérdésnek reveláns – bár nem teljesen meggyőző – felvetését Benedetto Croce 1893-ban a *La storia ridotta sotto il concetto generale dell'Arte* című filozófiai értekezése tartalmazta.

A művészet – írta Croce – az egyedi világ intuitív víziója; nem csupán affektív, érzelmi tevékenység, hanem egyben tudati, kognitív tevékenység is.

A tudomány – éppen ellenkezőleg – az általános megismerésére törekszik.

A történetírás egyedinek látszó tényekkel foglalkozik; az a kauzalitás, amellyel operál, alapján véve a különálló tények közötti egyedi kapcsolatok feltárására irányul.

Következésképpen a történetírásnak és a művészetnek azonos lényegük van, amely az individuálisnak megérezéséből és felmutatásából áll, de sok különbözőséggel, mint pl.: a művész azt mutatja be, amit ő látott, a történész viszont megpróbál megbizonyosodni arról, hogy ő olyasmit lát, ami igaz is. A művészet a leghatékabban meséli el, a történetírás pedig a realitást, amely benne van a lehetségesnek a szférájában – ez viszont implikálja, magába foglalja a történetírásnak a művészetbe tartozását.

Későbbi írásaiban Croce már valamivel kevésbé volt merev. Elismerte a mérlegelés, a körültekintés súlyát a történeti műben, amit a gondolkodás, a reflektálás aktusa jelent, az, amitől a művészet akár mentesülhet, amennyiben az utóbbi nem tűzi ki célul a valós és a lehetséges közötti distinkciót.

Sokkal később Croce arrafelé hajlott, hogy egyfajta autonómiát, elsőbbséget tulajdonítson, engedélyezzen a történetírásnak szemben a tudománnyal, filozófiával és a művészettel.

Vicóra hivatkozva Benedetto Croce az individuális és egyetemes típusú értékelések fúziójával, összenövésének demonstrálásával próbálkozva – úgy tűnik, a történelemnek (helyesen: a történetírásnak) a kognitív tevékenységet jellemző valaminő „eredeti jelenség” minőséget akar tulajdonítani.

A történelem tudomány jellegével kapcsolatos fenntartásokat, az irodalomhoz való közelítésének tendenciáját egyes történészek a XX. században is hangsúlyozták.

G. M. Trevelyan a *Clio is a Muse* c. esszéjében a pozitivistá exponens J. B. Buryvel polemizált, előadva, hogy a történetírásnak joga van érzelmi elemeket is magában foglalni, mivel tudományos jellege mellett nevelési-oktatási oldala is jelentős.

Nevelési – abban az értelemben, hogy az embert képessé teszi elgondolkodni a múltján, s ezzel saját magáról elmélkedni. „Minden önvizsgálat – jelenti ki – oktatási momentumot hordoz magában.”

A történelem – mondja még – nem tud egyetemes érvényű oksági törvényeket rögzíteni. „Ha netán tudna is ilyet, ezek nem volnának érdekesek, mivel nem az ember fejlődése, hanem alkotásai, teremtései képezik a történelem legfőbb, nagy vonzerejű témáit.” Az „eltűnt idő keresése” valójában „a múlt értékei idejének” az újra megtalálását jelenti, amely idővel szemben a jelen, a ma elismeri a saját affinitását.

Hallatszottak olyan hangok is, amelyek kétségbevonták a múlt tényei- nek a történész által való objektív megismerhetőségét. Charles Austin Beard egyik ismert felszólalásában az amerikai történészek kongresszusán, határozottan állította, hogy a történész nem független megfigyelője a múltnak, nem lehet azzal szemben tárgyilagos, mint például a kémikus a természeti jelenségekkel, folyamatokkal szemben.

Az emberi történések értékelő megállapításokra készítetnek, opciós választásra. Még egy kutatási téma kiválasztása is a történész énjéről nyújt felvilágosítást. A múlt faggatása tudatosan vagy öntudatlanul annak szól, ami a mában foglalkoztat, nyugtalanít bennünket. A közömbösség, a semlegesség nem erény a történetírásban, hanem a történész saját énjének megtagadása. A dokumentumokban nem egy halott világgal találkozunk, hanem életjelekkel, emberi alkotás jeleivel. Henri Irénée Marvounak van egy tömören egyszerű, de annál szuggesztívabb formulája: „a történelem találkozás egy másikkal”.

A történetírás megítélése sohasem volt egységes, és mind az elutasítók, mind a pártfogók között kiváló elméket találhatunk. Descartes azt mondta, hogy amikor túlságosan kíváncsiak vagyunk arra, mi is történt az előző évszázadokban, akkor rendszerint túl közömbösek maradunk azzal szemben, ami saját századunkban megy végbe. A konzekvens providencializmus álláspontjáról fogalmazó Bossuet szerint pedig haszontalan azokra

a bolondságokra időt pocsékolni, amelyek egy halandó eszét megjárták, ez hasonló ahhoz, mint időzni az Isten által már széttört ikonok fölött.

Barthold Niebuhr viszont dicsérte a történetírást, mint ami „közvetítője az örökkévalóságnak, titokzatos képesség, mely segít végbevinni a régen elveszett felfedezésének a csodáját.”

Bárhogy is van, tény: az ember a történelem iránt nem csupán intellektuális kíváncsiságból, hanem lelki ösztönzések miatt is érdeklődik. A történelmi mű gazdag tárházát nyújtja a történéseknek, annál erősebb érzelmi hatással, minél inkább hordozza magán a hitelesség bélyegét. A történetkutatásnak a kultúra rendszerében kivívott autonómiája, a múlt hatalmas tényanyagának napfényre hozatalában elért eredményei valamelyest megfordították a történelem és irodalom közötti hajdani viszonyt. „Annak az emberi tapasztalatnak, kísérletnek a megismerése, amelyet egy valós időben valóságos emberek éltek meg, megtermékenyítette a költő vagy regényíró alkotó képzeletét” (H. I. Marrow).

És még néhány sommás következtetés:

A humán valóság, kritikusan vizsgálva, a történelem menetének birtoka.

A történelem az emberi kreativitás összetevője, tehát hozzá tartozik mint olyan, következképpen a művészete is.

Létezésében az emberben van valaminő partikuláris: változó és mulandó, egy tragikus alap, de ugyanúgy van benne valami szükségszerű, univerzális és örök.

Meséje egyaránt valósít meg művészi és tudományos feltételeket.